

Els espais de la memòria

Laura Solanilla Demestre

PID_00214205

Els textos i imatges publicats en aquesta obra estan subjectes –llevat que s'indiqui el contrari– a una llicència de Reconeixement-NoComercial-SenseObraDerivada (BY-NC-ND) v.3.0 Espanya de Creative Commons. Podeu copiar-los, distribuir-los i transmetre'ls públicament sempre que en citeu l'autor i la font (FUOC. Fundació per a la Universitat Oberta de Catalunya), no en feu un ús comercial i no en feu obra derivada. La llicència completa es pot consultar a <http://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/3.0/es/legalcode.ca>

Índex

Objectius	5
1. Patrimoni cultural i memòria	7
1.1. Memòria, memòries	7
1.2. La transformació del concepte de patrimoni	9
2. Les institucions de la memòria (AML)	11
2.1. Els museus i les col·leccions	11
2.2. Els arxius i les biblioteques	12
3. Els espais oberts	14
3.1. Els paisatges culturals	15
3.2. Els itineraris culturals	17
4. Els espais del patrimoni viu	18
4.1. El patrimoni literari	19
4.2. El patrimoni gastronòmic	20
5. El patrimoni en línia	21
6. Resum	24
Bibliografia	25

Objectius

Els objectius d'aquest mòdul són els següents:

- 1.** Entendre que el concepte de patrimoni abasta molts més àmbits que les peces exposades en un museu.
- 2.** Conèixer l'evolució del concepte de patrimoni en el darrer segle.
- 3.** Conèixer espais on s'allotja el patrimoni en l'actualitat.
- 4.** Analitzar l'emergència de patrimonis "perifèrics" i la seva relació amb els patrimonis "oficials".

1. Patrimoni cultural i memòria

Quan pensem en patrimoni cultural el primer que ens acostuma a venir al cap són monuments, edificis o obres d'art. Si el patrimoni només fos això, aquest capítol no tindria gaire sentit: amb parlar de museus i monuments ja estaria llest. Però ens agradaria mostrar que el patrimoni cultural són moltes més coses i que, en conseqüència, s'allotja a llocs molt més amplis i variats. I també us volem plantejar una segona qüestió, que podem formular, simplement, de la manera següent: Per què ens importa el patrimoni cultural?

Doncs a banda de moltes altres consideracions, el patrimoni cultural és important perquè és la nostra memòria com a comunitat. I així enllacem dos conceptes que comparteixen la recuperació selectiva d'elements del passat que són rellevants per a un grup humà en el present. Així, el que és o no és patrimoni (o el que s'hi considera o no) no és un fet indiscutible ni imparcial, sinó que ve condicionat pel que en cada moment històric determina la societat. I la memòria col·lectiva, en tant que instrument d'identitat i cohesió social, també utilitza el patrimoni amb finalitats pròpies. Així doncs, encara que són dos termes diferents, estan íntimament relacionats. I amb l'ampliació del concepte de patrimoni que ha incorporat els ítems immaterials, la memòria col·lectiva ha pres una centralitat absoluta. A continuació aprofundirem en aquests dos conceptes i esbrinarem la relació que s'estableix entre tots dos.

1.1. Memòria, memòries

La memòria és un concepte relliscós de múltiples significats. Historiadors, polítics, sociòlegs, antropòlegs i psicòlegs socials han definit aquest concepte des de perspectives ben diverses que tenen trets en comú, però que també mostren aspectes que les diferencien. Farem una revisió breu de les principals aproximacions que trobem.

En primer lloc cal diferenciar clarament si ens referim a la memòria individual o a la col·lectiva. I atès que tots dos conceptes no defineixen situacions estàtiques, serà de fonamental importància definir les relacions que s'hi estableixen. Així, entenem la *memòria individual o personal* com aquella formada pels records d'allò viscut per un individu concret. Inclou tant la *memòria autobiogràfica*, que són els records dels fets viscuts en primera persona, com la *memòria heretada o transmesa*, que és el record d'uns fets narrats per altres.

L'altre vessant el constitueix la *memòria col·lectiva o social*. Es pot considerar com una "memòria de síntesis" o una "memòria adaptada" a la realitat social de cada moment. Cal dir que dins d'una societat determinada conviuen una gran pluralitat de memòries col·lectives paral·leles, i per tant no es pot parlar d'una única memòria col·lectiva. Una possible definició entendria la memò-

ria col·lectiva com el record que té una comunitat de la seva pròpia història i dels aprenentatges, més o menys conscients, que n'ha extret. Diversos autors han teoritzat sobre aquest concepte. El sociòleg francès Maurice Halbwachs (1877-1945) va ser el primer a afirmar que “la memòria era una construcció social”, i que recordar implicava estar vinculat a un marc col·lectiu i compartir punts de referència socials que permetessin coordinar les memòries en el temps i en l'espai. En el temps, ja que la memòria es manté viva mentre es manté l'adscripció al grup de referència, i en l'espai, ja que la memòria es vincula sempre a imatges espacials.

Amb el pas del temps, els records es van establir en institucions d'índole molt diversa, i així, la memòria col·lectiva d'una societat arriba a constituir una espècie de patrimoni comú que l'individu es troba des que neix.

Relacionats amb aquest concepte, trobem una sèrie de memòries que cal assenyalar, entre les quals en destacarem tres. En primer lloc, podem parlar d'una *memòria generacional*, que és la memòria que comparteix un mateix grup d'edat dins d'una societat determinada. També es pot formular com la diferent percepció i record del mateix fet que tenen generacions diferents.

El segon concepte per destacar en aquest àmbit és el de *memòria oficial o dominant*. És la memòria pública que es mostra en els mitjans de comunicació i en els discursos des del poder i les institucions. Actua sobre la memòria personal influint en la manera en què la gent recorda el seu passat. De vegades, com en el cas de la Transició espanyola, esdevé una memòria de consens polític més valorativa que no pas factual (és més fàcil posar-se d'acord sobre les valoracions que sobre els fets).

Finalment, el tercer terme que no podem oblidar en aquest recorregut és el de *memòria històrica*. No tothom està d'acord en la definició d'aquest terme, encara que els darrers anys ha agafat un fort protagonisme en el nostre país com a element reivindicatiu i cohesionador social. Aquest concepte s'associa a moviments socials per a la recuperació de la memòria d'un passat que ha estat silenciado molt de temps per la història oficial. Tot i que conceptualment és una mica redundant, ha quallat en el llenguatge quotidià i dels mitjans de comunicació, i ha denotat la necessitat que té un poble o una comunitat determinada de no oblidar el seu passat col·lectiu, malgrat els esforços per silenciar determinats testimonis per part de determinats agents. En aquest aspecte, l'expressió “memòria històrica” s'associa necessàriament a tres conceptes més: recuperació i vindicació d'uns fets passats, expressió d'identitat col·lectiva i obligació moral del record.

Altres autors no consideren que la memòria històrica estigui formada per qual-sevol esdeveniment del passat que, d'una manera o una altra, hagi quedat enregistrat en els múltiples recipients de la memòria, sinó només per aquells que tinguin rellevància immediata i alguna mena d'influència sobre el present, tant positiva (com a exemple que cal seguir) com negativa (situació que s'ha

d'evitar). De vegades es produeixen situacions on la memòria històrica esdevé conflictiva, ja que els diversos discursos coexistents no són coincidents i de vegades esdevenen fins i tot antagònics.

Però la memòria històrica, sigui quina sigui la seva gènesi, té molt a veure amb la identitat col·lectiva d'una comunitat determinada. Les finalitats últimes de tots aquests moviments són recordar per no perdre els orígens, per saber qui som i a quin grup pertanyem. En qualsevol cas, recordar és un mecanisme absolutament identitari i el que es fixa (és a dir, es recorda de forma col·lectiva) esdevé la història que legitima una comunitat determinada. Les raons per les quals una col·lectivitat escull recordar uns determinats fets, explicats d'una manera determinada, i n'oblida d'altres, i com aquests silencis i oblit de vegades afloren a través del testimoni personal dels seus protagonistes i entren en conflicte amb el que anomenem "memòria oficial" tenen molt a veure en com una col·lectivitat es pensa històricament i com legitima les seves accions.

1.2. La transformació del concepte de patrimoni

Històricament, el patrimoni cultural s'ha associat amb el conjunt d'objectes i monuments valorats socialment per la seva singularitat i valor històric i s'ha associat de manera casi excloent al patrimoni artístic. En aquest context, la societat assumeix l'obligació de conservar-lo per transmetre'l a les generacions futures. Aquesta idea està fortament arrelada no només en la mentalitat de les persones, sinó també en la legislació i normatives al voltant d'aquest tema, tan en l'àmbit nacional com internacional.

Però els canvis polítics, econòmics i socials produïts arran de la II Guerra Mundial i dels processos de descolonització van modificar el que s'entenia fins aleshores com a patrimoni cultural. En la Declaració de la Haia de l'any 1954, apareix per primera vegada la definició de "bé cultural", proposada pel jurista italià Massimo Giannini: "Bé que constitueix testimoni material amb valor de civilització". Durant la dècada dels seixanta, els treballs per a la UNESCO de la Comissió Franceschini, dirigida per Massimo Giannini, van acabar transformant el concepte de "bé cultural" en el de "patrimoni cultural" (en el sentit de propietat col·lectiva). Posteriorment, l'any 1972 la UNESCO va proclamar a París la *Convenció sobre la protecció del patrimoni mundial, cultural y natural* on, per primera vegada, es relacionava el patrimoni cultural i el natural.

A partir d'aquella data, el concepte de patrimoni cultural es va anar ampliant i va començar a incloure aquells objectes que caracteritzaven formes de vida i de pràctiques culturals de grups singulars. Es van començar a valorar els objectes que tenien un alt valor simbòlic i identitari per a la comunitat que els produïa. Aquesta aproximació va sorgir des de l'antropologia clàssica i els grups objecte d'estudi eren comunitats primitives en les quals es valorava especialment el vessant folklòric com a manifestació cultural. Amb el temps,

l'interès es va ampliar vers altres comunitats i grups humans no vinculats a una visió colonialista, i simplement es van començar a valorar les produccions culturals de la gent corrent.

En aquesta nova concepció, la idea de patrimoni cultural estava lligada al concepte d'identitat i al reconeixement de la diversitat cultural. Cal entendre el procés d'identificació de què és patrimoni com una manera d'afegir valor a una sèrie d'ítems, transformant-los en símbols de la seva comunitat. Hem de considerar també la identitat cultural com el resultat d'una experiència històrica i col·lectiva en tots els camps (econòmic, polític, cultural i social), la qual genera un conjunt de valors i actituds compartides. Així doncs, la definició del que era patrimoni començava a escapar a l'estricta criteri dels especialistes i assistia a la incorporació d'agents socials que també començaven a actuar sobre el patrimoni (associacions, mitjans de comunicació, comunitats...) i a prendre decisions sobre aquest.

Tanmateix, la idea de patrimoni cultural seguia indefectiblement lligada a la de "materialitat". No va ser fins a l'any 2003, en què es va aprovar la *Convenció per a la Salvaguarda del Patrimoni Cultural Immaterial*, que es va incorporar la dimensió immaterial. I així, l'any 2005 el nou esborrany d'estatuts de l'ICOM va substituir l'expressió "testimonis materials" pels termes "patrimoni material i immaterial".

Així doncs, és lògic pensar que si el concepte de patrimoni ha evolucionat, també ho han d'haver fet els espais on es conserva i exposa. El temps on es considerava que només allò que estava als museus era patrimoni ha quedat completament superat. I per tant revisarem els tipus d'espais del patrimoni als quals ens enfrontarem.

Exemple

En algunes comunitats, com a Catalunya, el paper fonamental de les associacions en la conservació i preservació del patrimoni cultural no és un fet recent, sinó que es remunta a principis del segle XX. A tall d'exemple es pot mencionar el paper de la Unió Excursionista de Catalunya en la protecció del patrimoni romànic català.

2. Les institucions de la memòria (AML)

En primer lloc parlarem dels espais clàssics del patrimoni, aquells que la societat ha construït específicament per a aquesta funció. Bàsicament s'assimilen als museus i les seves variants, com són les col·leccions o les pinacoteques. En aquest tipus d'espais, el patrimoni s'assimila a l'**objecte físic i únic**, amb una forta presència de la materialitat.

A l'assemblea de l'ICOM a Barcelona l'any 2001 es va ampliar la definició de museu per incloure-hi "Centres culturals i altres entitats que faciliten la preservació, continuació i gestió dels recursos patrimonials materials i immaterials (patrimoni viu i activitat digital creativa)".

Aquesta nova definició va afavorir la introducció del concepte *Institucions de la memòria* (o el seu acrònim en anglès *ALM Sector: Archives, Libraries and Museums*) per denominar aquelles institucions encarregades per vetllar pel patrimoni cultural de la comunitat a la qual serveixen. Aquest terme, molt més inclusiu que el de museu, incorpora altres entitats com són els arxius i les biblioteques.

2.1. Els museus i les col·leccions

Els museus són els espais tradicionalment assignats a la conservació i difusió del patrimoni. La seva definició ha anat evolucionant amb el pas dels anys i ha anat incorporant noves variables segons les noves concepcions del que es considera patrimoni cultural.

En l'actualitat, l'ICOM (International Council of Museums) defineix el museu com

"una institució permanent, sense ànim de lucre, al servei de la societat i oberta al públic que adquireix, conserva, estudia, exposa i difon el patrimoni material i immaterial de la Humanitat amb finalitat d'estudi, educació i recreació."

Estatuts de l'ICOM, aprovats a la 21ena Conferència General a Viena, l'any 2007

Els museus es poden classificar de moltes maneres: segons temàtica (arts, ciències, història...), segons grau d'especialització (generals o específics), segons la seva titularitat (pública o privada) o fins i tot segons la seva ubicació (urbans o rurals).

Metropolitan Museum of Art de Nova York.

No desenvoluparem aquí les característiques i funcions del museu i els seus canvis en els darrers cinquanta anys, però sí que farem notar que el contenidor en moltes ocasions determina el discurs museogràfic del museu. O bé perquè l'edifici té valor patrimonial per si mateix o bé perquè ha estat construït *ex novo* per adequar-se a la col·lecció i al discurs expositiu preexistent.

Finalment, tot i que tots els museus disposen d'una col·lecció permanent (exposada o a la reserva), quan ens referim a les *Col·leccions* com a equipaments parlem generalment de recopilacions d'objectes fetes segons el gust i la disponibilitat del col·leccionista que les ha creat i que de vegades són exposades al públic en general o fins i tot llegades a un museu en particular. En el primer cas, s'acostumen a vestir en la forma jurídica de *fundació* i un exemple podria ser la Fundació Thyssen-Bornemisza.

2.2. Els arxius i les biblioteques

Segons la Llei d'arxius i documents de la Generalitat de Catalunya, entenem per arxiu:

"l'organisme o la institució des d'on es fan específicament funcions d'organització, de tutela, de gestió, de descripció, de conservació i de difusió de documents i fons documentals. També s'entén per arxiu el fons o el conjunt de fons documentals."

Article 2. Llei 10/2001, de 13 de juliol, d'arxius i documents.

Així doncs, segons la definició normativa, la primera diferència que s'aprecia entre museu i arxiu és que els arxius són institucions on es custodia patrimoni documental, mentre que els museus custodien patrimoni material (objectes i artefactes). Per raons de tradició històrica els arxius han conservat principal-

ment documentació escrita, però en moltes ocasions també disposen d'un departament de fonts orals que inclou tota mena d'arxius sonors: entrevistes, música, discursos, retransmissions de ràdio...

A la pràctica, la diferència clau entre arxiu i museu radica no tant en el tipus de patrimoni que custodia, sinó en la consideració que fa del mateix i sobretot en els usos que li dóna i al públic al qual s'adreça.

Arxiu Nacional de Catalunya.

Els arxius tenen com a missió principal i com a filosofia la custòdia i salvaguarda del patrimoni documental, missió per la qual tutel·len, gestionen, descriuen i conserven els documents. I encara que en la seva definició existeixi la missió de “difondre”, els arxius majoritàriament estan adreçats a especialistes i investigadors i tenen, per tant, finalitats de recerca. En aquest equilibri entre protecció i difusió, els arxius clarament es decanten per la primera tasca i generalment no disposen de programes de difusió dels fons adreçats al gran públic, al contrari que els museus que, en l'actualitat, situen el seu vessant educatiu i de servei a la comunitat com una de les seves prioritats.

Evidentment, hi ha excepcions. Podríem citar la realització de l'exposició “El retorn dels documents confiscats a Catalunya”, organitzada pel Departament de Cultura i l'Arxiu Nacional de Catalunya (ANC) amb motiu del retorn dels documents confiscats durant la guerra civil. Es va exposar al Palau Moja de Barcelona entre el 5 de febrer i el 12 de març de 2006, i després va iniciar una itinerància per més d'una quarantena de poblacions catalanes.

Finalment, tot i que la funció principal de les biblioteques és el foment de la lectura, existeixen algunes biblioteques especialitzades que custodien fons amb valor patrimonial, com seria el cas de la British Library, la Library of Congress als Estats Units o la Biblioteca Nacional de España.

3. Els espais oberts

Aquests espais s'anomenen “centres d'interpretació” i solen acompanyar elements de patrimoni que per la seva naturalesa no són transportables a un museu. En aquest sentit, la funció dels centres d'interpretació no és conservar una col·lecció, sinó proporcionar elements que permetin entendre i contextualitzar el patrimoni que expliquen.

Acostumen a situar-se sobretot en dos contextos ben diferenciats. D'una banda, acompanyant *jaciments arqueològics* i, d'altra banda, els *espais naturals protegits*. Aquest aspecte és rellevant ja que moltes vegades, quan es parla genèricament de patrimoni, ens referim als elements de patrimoni cultural i oblidem sovint el patrimoni natural.

En la 17a Conferència General de la Organització de las Nacions Unides per a l'Educació, la Ciència i la Cultura es va proclamar la *Convenció sobre la protecció del patrimoni mundial, cultural i natural* on per primer cop es relacionava la protecció del patrimoni cultural i el natural en un únic document i proposava la creació d'una *Llista de Patrimoni de la Humanitat*. A dia 25 de juny de 2014 la llista està formada per 1.007 béns, dels quals 779 són culturals, 197 naturals i 31 mixtos (naturals i culturals) que pertanyen a 161 estats. Des dels seus inicis només dos béns han perdut la seva consideració: la reserva de l'òrix blanc d'Oman (el 2007) i la Vall de l'Elba a Dresden (Alemanya) el 2009.

Segons la Convenció, el patrimoni cultural el formen tres tipus d'elements:

a) **Els monuments:** obres arquitectòniques, escultòriques o de pintura monumental, elements o estructures arqueològiques, inscripcions, caveres i grups d'elements que tinguin un valor universal excepcional des del punt de vista de la història, l'art o la ciència.

b) **Els conjunts:** grups de construccions aïllades o reunides, en les quals la seva arquitectura, unitat i integració al paisatge els doni un valor universal excepcional, des del punt de vista de la història, l'art o la ciència.

c) **Els llocs:** obres humanes o obres conjuntes del l'Home i la Natura, així com les zones (inclosos els llocs arqueològics que tinguin un valor universal excepcional des del punt de vista històric, estètic, etnològic o antropològic).

I el patrimoni natural el constitueixen:

Arc d'Adrià a Jerash (Jordània).

d) Els monuments naturals constituïts per formacions físiques i biològiques o per grups d'aquestes que tinguin un valor universal excepcional des del punt de vista estètic o científic.

e) Les formacions geològiques i fisiogràfiques i les zones estrictament delimitades que constitueixin l'hàbitat d'espècies (animals i vegetals) amenaçades o per grups d'aquestes formacions que tinguin un valor universal excepcional des del punt de vista estètic o científic.

f) Els llocs naturals o les zones naturals estrictament delimitades, que tinguin un valor universal excepcional des del punt de vista de la ciència, de la conservació o de la bellesa natural.

Alguns exemples d'espais patrimonials a l'aire lliure

El conjunt arqueològic de Tàrraco

L'antiga ciutat romana de Tàrraco (a l'actual Tarragona) va ser el centre administratiu i mercantil més important de l'Espanya romana i el centre del culte imperial en totes les províncies ibèriques. Està format per molts edificis, els quals han anat apareixent en el decurs de diverses excavacions. Encara que moltes de les restes són fragmentàries, el conjunt força ben preservat dins de construccions més actuals ens ofereix una clara imatge de l'esplendor d'aquesta capital romana de províncies.

Amfiteatre romà de Tàrraco.

La Península Valdés

Situada a la Patagònia, és un lloc d'importància mundial com a reserva per a la protecció de mamífers marins. És la llar d'una població important de la balena franca austral, espècie en perill d'extinció, i que permet la seva reproducció en condicions protegides. També allotja poblacions importants d'elefants i llops marins.

Liverpool, ciutat marítima i mercantil

Sis àrees situades al centre històric i en la zona portuària de la ciutat donen testimoni del desenvolupament d'un dels principals centres comercials del món en els segles XVIII i XIX. Liverpool va tenir un paper important en el creixement de l'Imperi Britànic i es va convertir en el principal port per al moviment massiu de persones, per exemple, esclaus i emigrants del nord d'Europa a Amèrica. Liverpool va ser pionera en el desenvolupament de la tecnologia portuària, els sistemes de transport i la gestió portuària.

3.1. Els paisatges culturals

La UNESCO, en la seva *Convenció sobre el patrimoni mundial* (1992), reconeixia específicament la figura de "paisatge cultural" i esdevenia el primer instrument legal internacional per reconèixer-lo i protegir-lo. El definia com "la representació del treball combinat entre la Natura i l'Home", esdevenint així un dels espais del patrimoni on interaccionen de manera més evident el patrimoni natural i el cultural.

El terme, "paisatge cultural", abasta una àmplia varietat d'interaccions entre la humanitat i el seu entorn físic, que la UNESCO classifica en tres grans subapartats:

1) **Paisatge dissenyat i creat intencionadament per l'home**, com podrien ser parcs i jardins construïts per raons estètiques associades a situacions diverses (cultes religiosos, monumentalització d'espais públics...).

Jardí del Príncep d'Aranjuez.

2) **Paisatge orgànicament evolucionat**, producte d'un imperatiu social, econòmic, administratiu i/o religiós en els seus orígens i que en l'actualitat ha assolit la seva forma per associació i resposta al seu entorn natural. Inclou tant els paisatges "fòssils" on el procés evolutiu es va cloure en el passat, com els paisatges vius que conserven un paper social actiu en la societat contemporània, estretament associat al modus de vida tradicional i on el procés evolutiu és encara vigent.

Terrasses d'arròs a Honhe (Xina).

3) **Paisatge cultural associatiu** que s'inclou a la Llista de Patrimoni Mundial en virtut de les poderoses associacions religioses, artístiques o culturals de l'element natural més que per empremtes culturals tangibles que poden ser insignificants i fins i tot absents.

Existeixen més de 90 paisatges culturals inscrits a la Llista del Patrimoni Mundial, dels quals a l'Estat espanyol existeixen tres (tot i que el del Mont Perdut és compartit amb França).

a) **El paisatge cultural del Mont Perdut als Pirineus**. Aquest paisatge està situat a ambdós costats de la frontera entre França i Espanya i té com a centre el massís calcari del Mont Perdut. Té una superfície de 30.639 hectàrees i inclou tant elements naturals singulars (dos canyons i tres grans circs glaciaris) com una zona de pastura tradicional, on és possible observar un modus de vida rural molt estès fa un segle en les regions muntanyoses d'Europa. El seu paisatge, format per aldees, granges, caps, pastures i carreteres de muntanya constitueix un testimoni inestimable del passat rural de la societat europea.

Parc Nacional dels Volcans de Hawaii.

b) **El paisatge cultural d'Aranjuez** és producte de més de 300 anys de disseny humà, al voltant de la Corona espanyola. Combina les característiques pròpies del jardí barroc francès del segle XVIII amb les del modus de vida urbà propi del Segle de les Llums.

c) **El paisatge cultural de la Serra de Tramuntana (Mallorca)** mostra el resultat d'una agricultura mil·lenària escassa de recursos hídrics en un entorn geogràfic muntanyenc. El resultat és un paisatge format per cultius en terrassa, mecanismes interconnectats de distribució de l'aigua per mitjà de molins hidràulics i marges en pedra seca.

A la resta del món destacaríem, entre altres, el **paisatge cultural carioca** a Rio de Janeiro (Brasil), el **paisatge cultural cafeter** a Colòmbia o els **Jardins de les Villes Mèdicis** a la Toscana (Itàlia). Podeu consultar els detalls de tots els paisatges inscrits a <http://whc.unesco.org/en/culturallandscape/>.

3.2. Els itineraris culturals

Tot i que un itinerari no és pròpiament un lloc de patrimoni, creiem rellevant parlar-ne en aquest recorregut. El concepte d'itinerari és prou clar. Es tracta d'una ruta predissenyada, que visita diversos punts patrimonials vinculats, generalment, per una temàtica comuna. D'itineraris culturals n'hi ha de tot tipus, des dels que vinculen edificis d'un estil arquitectònic comú (per exemple, la Ruta del Modernisme) com els que recorren espais vinculats a un període històric (Ruta de l'Anarquisme a Barcelona) o fins i tot a una novel·la (Itinerari d'El Codi Da Vinci o de Harry Potter).

En aquest apartat és interessant mencionar l'Institut Europeu d'Itineraris culturals, creat l'any 1997 pel Consell d'Europa i que atorga el distintiu *d'Itinerari Cultural Europeu* a aquelles rutes o recorreguts transnacionals que apleguin una sèrie de valors comuns. L'objectiu del Consell era mostrar que el patrimoni i la cultura de països diferents podien contribuir a la consciència de la idea d'un patrimoni cultural comú europeu. En aquest moment existeixen 36 itineraris a Europa amb aquest distintiu, entre els quals podem mencionar el Camí de Sant Jaume (1987), l'Itinerari Mozart (1990), les rutes dels fenicis (1994) o les rutes de les oliveres (2005), entre altres.

Itinerari cultural europeu.

En l'àmbit mundial, la UNESCO també acull rutes i itineraris culturals, com seria la Ruta de l'Esclavatge a Benin, encara que les inclou dins del seu apartat "Activitats" sense dotar-les d'un segell com fa el Consell d'Europa.

4. Els espais del patrimoni viu

Dins del marc de les transformacions del concepte de patrimoni que s'han produït en la segona meitat del segle XX apareix la noció de *Patrimoni cultural immaterial*. La seva definició apareix a l'article 2 de la Convenció per la Salvaguarda del Patrimoni cultural immaterial (UNESCO, 2003) i marca les seves característiques.

Un dels aspectes que cal destacar és que aquesta nova taxonomia amplia el concepte de patrimoni i, així, els objectes (o béns o procediments, en un sentit més ampli) susceptibles de ser patrimonialitzats deixen d'estar circumscrits als vestigis materials, els testimonis escrits i la producció artística clàssica, i s'estenen cap als aspectes més oblidats de la vida quotidiana, com pot ser tot allò relacionat amb l'alimentació, les tradicions, les formes de vida i de treball o les artesanies, entre altres.

Per tant, podem dir que aquest patrimoni **desplaça el centre d'interès de l'objecte a la persona**, que esdevé per si mateixa centre de protecció patrimonial. Aquest canvi és profundament estructural, ja que suposa un canvi en el punt de vista i es desplaça des de les expressions culturals materials a les persones i als seus coneixements i habilitats. Es veu el patrimoni com un sistema viu i moltes vegades s'utilitza l'expressió "Patrimoni viu" com a sinònim de patrimoni cultural immaterial precisament per referir-se a aquesta condició efímera.

Aquest tipus de patrimoni té una estreta relació amb el patrimoni material, ja que sempre necessita un suport físic per manifestar-se, sigui un objecte o una persona que esdevé portadora d'aquest patrimoni. Aquesta relació és complexa i difusa, els seus límits són poc definits i rarament es poden contemplar d'una manera deslligada.

El 1994, la UNESCO crea el seu programa **Tresors humans vius** amb l'objectiu de reconèixer oficialment i sensibilitzar sobre els dipositaris, les persones i els grups, de tradicions i de coneixement perquè poguessin transmetre els seus sabers i les seves tècniques a les noves generacions com a elements específics del patrimoni cultural immaterial.

A partir de 1999 (amb la distinció internacional "Proclamació per la UNESCO de les obres mestres del patrimoni oral i immaterial de la humanitat") i, posteriorment, de 2001, amb la declaració per part de la UNESCO, per primera vegada, de dinou espais de patrimoni immaterial de la humanitat, podem considerar que el concepte "oficial" de patrimoni comença d'alguna manera

Exemple

En l'àmbit del patrimoni cultural japonès, els *Tresors Nacionals Vius* és el nom amb el qual es coneixen popularment els artesans destacats. Aquest terme va sorgir per primer cop a l'ampliació realitzada el 1954 de la Llei de Protecció de Propietats culturals al Japó i va ser posteriorment adoptada per la UNESCO el 1994, ampliant-ne el contingut.

a desmaterialitzar-se i a interessar-se per camps que es troben més enllà del purament monumental i mediambiental, ampliant el seu camp cap a aspectes més etnoantropològics i menys tangibles.

Tot seguit mostrarem dos exemples de patrimonis singulars, que combinen elements materials i immaterials i que es mostren distribuïts en les persones i el territori.

4.1. El patrimoni literari

Aquest és un patrimoni que inclou el llegat literari d'escriptors, generalment d'una llengua o una comunitat determinada. Aquest llegat és de tipus material (llibres, edicions crítiques) i de tipus immaterial (paisatges literaris). Per tant, els espais vinculats a aquest tipus de materials poden ser tant institucions especialitzades (biblioteques i cases i espais d'escriptors) com de tipus immaterial (valors literaris associats, per exemple, a la Fageda d'en Jordà a Girona).

Josep Pla al Mas Pla de Llofriu.

És important destacar el paper que tenen en la conservació d'aquest patrimoni les fundacions privades, generalment situades en edificis físics que en moltes ocasions van ser els habitatges dels escriptors. Podem citar com a exemple la Fundació Josep Pla a Palafrugell o la Fédération des Maisons d'écrivains et des patrimoines littéraires que aplega les cases d'escriptors a França.

A Catalunya podem citar la iniciativa Espais Escrits, Xarxa del Patrimoni Literari Català que es va crear l'any 2005 amb l'objectiu d'articular els projectes de custòdia, recerca i difusió del llegat tangible i intangible dels escriptors de la literatura catalana, per tal de cartografiar el patrimoni literari català a través de les institucions que el vetllen i en promouen la lectura i els estudis.

4.2. El patrimoni gastronòmic

El patrimoni gastronòmic és un dels patrimonis emergents que en les darreres dècades ha pres protagonisme i s'ha convertit en un element complex que aconsegueix funcions identitàries, però que també actua com a motor del desenvolupament econòmic. Un dels trets característics d'aquest tipus de patrimoni és la seva condició de pràctica distribuïda en la vida quotidiana. Així, els espais del patrimoni gastronòmic són els espais on es cuina i on es menja, tant a escala professional (restaurants) com en l'àmbit domèstic (llars).

Aquests moviments de patrimonialització s'han concretat, en alguns casos, en inventaris del patrimoni culinari, en el qual els autors han prestat més atenció als productes i als plats que a altres aspectes igualment importants i definidors, com poden ser les tècniques culinàries.

No obstant això, en relació amb les produccions alimentàries, la noció de patrimoni planteja qüestions més complexes, ja que es tracta d'un patrimoni viu, canviant, en evolució constant, amb tota la problemàtica que això implica en la seva gestió i manteniment. A vegades, lluny de remetre a un territori immanent, aquests productes o plats poden ser el resultat de préstecs, intercanvis i adaptacions que tradueixen les preferències alimentàries de la societat contemporània, independentment que estiguin o no associades a una dimensió identitària (Contreras, 2007: 21). D'altra banda, els interessos de les societats contemporànies afecten els productes "patrimonials", els contextos de producció i de consum i les seves formes d'expressió, els quals poden haver canviat considerablement i, fins i tot, apartar-se de les tradicions locals d'una banda, o, de l'altra, transformar les seves formes de comunicació o de difusió cap a vies menys ortodoxes o explorades fins al moment.

Les candidatures alimentàries com a Patrimoni Cultural Immaterial

Si la sessió prèvia a la declaratòria de béns PCI de 2005 per part de la UNESCO va tenir alguna característica destacable és que, per primera vegada, un país com Mèxic presentava el seu art culinari, a nivell estatal, amb la finalitat de ser declarat patrimoni de la humanitat. Tot i haver estat refusada per no aconseguir el restrictiu marc de presentació marcat per la UNESCO (un col·lectiu de referència excessivament gran, un marc temporal i espacial massa ampli...), en posterioritat diferents iniciatives i candidatures relacionades amb l'àmbit alimentari han estat presentades (o es troben en tràmit de presentació) davant la UNESCO.

Només cal citar, entre aquestes, la jurisdicció i el paisatge les vinyes de Saint-Émilion (1999) a França, la regió vinícola de l'Alt Douro (2001), la regió hongaresa de Tokaj (2002), el paisatge vitivinícola de l'illa de Pico a Portugal (2004), el paisatge Agavero i l'antiga indústria del tequila a Mèxic (2006), o –especialment rellevant de cara a l'àrea mediterrània– l'Itinerari Cultural de la Vinya i el Vi en els Pobles de la Mediterrània, que actualment es troba encara en la llista indicativa de candidatures espanyoles (presentada des de La Rioja) tot esperant una possible tramitació.

Corpus del patrimoni culinari català.

5. El patrimoni en línia

No podem cloure aquest passeig pels diversos espais on s'allotja el patrimoni en l'actualitat sense fer un especial esment a internet. No només les institucions (museus, arxius, biblioteques) han esdevingut molt conscients de difondre les seves col·leccions a la xarxa, sinó que internet ha propiciat l'aparició de nous espais de patrimoni, generalment gestionats per agents no institucionals (associacions, artistes, etc.).

Però internet no és només un canal més de difusió d'una col·lecció física, sinó que la *cibermuseologia* qüestiona els conceptes de “fons”, “col·lecció” i fins i tot de “museu”, permetent l'existència d'institucions en línia que de vegades ni tan sols disposen d'una col·lecció pròpia.

Exemples

Exemples d'això són el Migration Heritage Center a Austràlia o l'International Museum of Women a San Francisco.

En el cas de les institucions, cada cop més, els museus elaboren productes en línia de tipologia diversa: exposicions en línia, recursos educatius o simplement l'exposició dels seus fons.

The British Museum

Visiting
What's on
Explore
Research
Learning
About us

Membership
Support us
Channel
Blog
Shop

Search the website

Explore > Highlights >

Gold griffin-headed armlet from the Oxus treasure

Achaemenid Persian, 5th-4th century BC

From the region of Takht-i Kuwad, Tadjikistan

This gold bracelet is part of the Oxus treasure, the most important collection of gold and silver to have survived from the Achaemenid period. There is a companion piece in the Victoria and Albert Museum.

The bracelets are similar to objects being brought as tribute on reliefs at the Persian centre of Persepolis. The Greek writer Xenophon (born around 430 BC) tells us that armlets were among the items considered as gifts of honour at the Persian court. The hollow spaces would have contained inlays of glass or semi-precious stones. The bracelets are typical of the Achaemenid Persian court style of the fifth to fourth century BC.

The companion piece, now in the Victoria and Albert Museum, was bought by Captain F.C. Burton when he rescued a group of merchants who had been captured by bandits on the road from Kabul to Peshawar. They were carrying with them the Oxus treasure, which Burton helped them to recover, and so they allowed him to buy this bracelet before going on to sell the remainder of the pieces in Rawalpindi. It was from the bazaars of India that other pieces of the Treasure emerged, reaching the British Museum by a circuitous route.

[Find in the collection online >](#)

“Explore” del Museu Britànic.

Aquest nou espai suposa una sèrie d'avantatges, principalment en tres àmbits: de difusió, de gestió i conceptual. En l'àmbit de la **difusió** el principal avantatge que ofereix internet és la possibilitat d'accés als continguts del museu per

part de **nou públic** que està exclòs per motius geogràfics o d'una altra índole de la visita física. Internet permet arribar a diferents tipus de públic (especialista, escolar, general) independentment de la seva disponibilitat horària i de la seva localització física.

En l'àmbit de la **gestió**, cal destacar els costos més econòmics dels projectes en línia en relació als projectes presencials i els avantatges que suposa no haver d'adaptar l'exhibició dels fons a les limitacions d'espai d'una seu física.

Finalment, en l'àmbit **conceptual**, en primer lloc internet permet una aproximació multidisciplinària als projectes, on el coneixement expert està distribuït entre els diversos agents que interactuen i on poden congregar les mirades dels coordinadors dels projectes, els tecnòlegs, els protagonistes de les històries, els acadèmics i els visitants en general.

Àbsis de Sant Climent de Taüll. Google Art Project.

En aquest sentit, l'estudi del patrimoni en línia és una disciplina relativament recent i en construcció permanent. Possiblement una de les principals fonts d'informació són les actes del congrés internacional *Museums & the Web* que se celebra anualment des de 1997 a diverses ciutats nord-americanes i asiàtiques. Explora les innovacions i les millors pràctiques digitals de museus d'arreu del món. La publicació sistemàtica de les contribucions dels professionals d'arreu del món (*M&W Proceedings*) constitueix una immillorable font actualitzada de més d'un miler de documents i vídeos en línia que s'incrementa any rere any.

En relació als nous espais digitals de patrimoni, observem que una de les grans tendències emergents és l'accés universal al patrimoni per mitjà de l'ús dels dispositius mòbils i de les xarxes socials com a espais de difusió patrimonial.

Un segon aspecte que cal considerar quan abordem la qüestió dels espais digitals del patrimoni és la consideració d'un lloc on es pot generar i conservar la creació artística (això fa pensar on s'aplica el límit temporal del que pot ser i no ser considerat patrimoni). En tot cas, les tecnologies de la informació i la comunicació ofereixen una plataforma immillorable perquè els portadors de patrimoni (agents no institucionals de diversos tipus) puguin conservar-lo i difondre'l.

6. Resum

En aquest mòdul hem fet un necessàriament breu repàs sobre els diversos espais on es pot conservar i des d'on es pot difondre el patrimoni. Hem procurat trencar amb la idea que el patrimoni cultural és només allò que s'allotja a les institucions previstes amb aquesta finalitat, principalment els museus.

També hem vist que el patrimoni cultural és un concepte gens estàtic i que evoluciona amb el canvi de mentalitat social. Per això, ara es considera patrimoni els elements i les manifestacions que tradicionalment no eren considerats com a tals. Per això, aquests nous “patrimonis” s'acostumen a desenvolupar en espais (en el sentit més ampli del terme) diferents dels tradicionals.

Hem presentat també alguns dels conceptes que s'han incorporat al discurs del patrimoni els darrers anys, com els de *Paisatge cultural*, *Tresors humans vius*, o fins i tot el de *Patrimoni immaterial* i que han modificat radicalment els “espais” on la memòria s'instal·la.

Finalment, hem fet un breu incurs en el nou territori pel patrimoni que ofereix internet. Esperem que us hagi obert expectatives i que a partir d'ara contempleu aquest àmbit d'una manera més àmplia.

Bibliografia

Aymamí, P. et al. (2011). "Introducció: el corpus del patrimoni culinari català". A: *Corpus del patrimoni culinari català*. Barcelona: La Magrana, pàgs. 15-27.

Bouchenaki, Mounir (2004). "Editorial". *ICOM News*. Núm. 4. Special issue: Seoul "Museums and intangible heritage", pàgs. 9-11. http://icom.museum/pdf/E_news2004/p5_2004-4.pdf

Carrera Díaz, Gema (2005). "La evolución del patrimonio (inter) cultural: políticas culturales para la diversidad". A: *Patrimonio inmaterial y gestión de la diversidad*. PH Cuadernos, 17. Sevilla: Junta de Andalucía, Consejería de Cultura, IAPH, pàg. 17.

Comisió Franceschini (1966). "Relazione de la Commissione d'indagine per la tutela e la valorizzazione del patrimonio storico, archeologico, artistico, e del paesaggio". *Rivista Trimestrale di Diritto Pubblico*. Any 16, vol. 1, pàgs. 119-224.

Contreras, Jesús (2007). "El patrimonio alimentario en el área mediterránea". A: *Patrimonio gastronómico y turismo cultural en el Mediterráneo*. Ibertur, Colección Turismo cultural, 1. Barcelona: Universitat de Barcelona i IEMed. pàgs. 17-37.

Cuesta Bustillo, Josefina (1998). "Memòria e historia. Un estado de la cuestión". *Ayer*. Núm. 32, pàgs. 203-224. Madrid: Marcial Pons.

Giannini, Maximo S. (1976). "I beni culturali". *Rivista Trimestrale di Diritto Pubblico*. Vol. 1, pàgs. 3-38.

González Turmo, I. (2013). *200 años de cocina*. Madrid: Cultivalibros.

González Turmo, Isabel; Medina, F. Xavier (2012). "Défis et responsabilités suite à la déclaration de la diète méditerranéenne comme patrimoine culturel immatériel de l'humanité (Unesco)". *Revue d'Ethnoecologie*. Núm. 2. París: Muséum National d'Histoire Naturelle. (Consulta: 12/05/2013). <http://ethnoecologie.revues.org/957>

Hobsbawm, Eric J.; Ranger, Terence (1988). *L'invent de la tradició*. Vic: Eumo Editorial, pàg. 7.

Huysen, Andreas (2002). *En busca del futuro perdido: cultura y memoria en tiempos de globalización*. México: Fondo de Cultura Económica.

Medina, F. Xavier (2009). "Mediterranean diet, culture and heritage: challenges for a new conception". *Public Health Nutrition*. Vol. 12, núm. 9A. Cambridge: Cambridge University Press pàgs. 1618-1620.

"Miradas y visiones de lo inmaterial". *Museum International*. Núm 221-222, maig 2004.

Moncusí, A.; Santamarina, B. (2008). "Bueno para comer, bueno para patrimonializar. La propuesta de la cocina mexicana como patrimonio inmaterial de la humanidad". A: M. Álvarez; F. X. Medina (dir.). *Identidades en el plato. Patrimonio cultural y alimentación entre Europa y América*. Barcelona: Icaria, pàgs. 127-142.

Pinna, Giovanni (2003). "Intangible heritage and museums". *ICOM News*. Núm. 4. International Museum Day 2004: "Museums and Intangible Heritage".

Poulain, J.-P. (2007). "Los patrimonios gastronómicos y sus valorizaciones turísticas". A: J. Tresserras; F. X. Medina (eds.). *Patrimonio gastronómico y turismo cultural en el Mediterráneo*. Barcelona: Universitat de Barcelona-IEMed, pàgs. 39-71.

Ricoeur, Paul (2003). *La memoria, la historia y el olvido*. Madrid: Trotta, pàg. 72.

Todorov, Tzvetan (2008). *Los abusos de la memoria*. Barcelona-Buenos Aires-Mèxic: Paidós.

Traverso, Enzo (2007). *El pasado, instrucciones de uso. Historia, memoria, política*. Madrid: Marcial Pons.

Recursos

Convención para la salvaguarda del patrimonio cultural inmaterial (2003): <http://unesdoc.unesco.org/images/0013/001325/132540s.pdf>

Convención sobre la protección del patrimonio mundial, cultural y natural (1972): <http://whc.unesco.org/archive/convention-es.pdf>

Corpus del patrimoni culinari català: <http://www.cuinacatalana.eu/es/pag/corpus-del-patrimoni-culinari-catala/>

Cultural Landscapes UNESCO: <http://whc.unesco.org/en/culturallandscape>

Observatori del patrimoni etnològic i immaterial: http://cultura.gencat.cat/ca/departament/estructura_i_adreces/organismes/dgcpt/02_patrimoni_etnologic/02_observatori/

Paisatges culturals: <http://paisatgesculturals.wordpress.com>

World Heritage List: <http://whc.unesco.org/en/list>

World Heritage Review: <http://whc.unesco.org/en/review/>